

De skrev det i marginen

AF FØRGEN ANDERSEN

Over linieringen i min bog lyder fuglens sang til mig, har en irsk skriver fra det 9. årh. noteret i marginen af det værk, han var i gang med, en kopi af noget så lidt stemningsfuldt som en latinsk grammatik. Den anonyme afskriver (irer i udlændighed) lader for et øjeblik værket hvile og tager sig tid til at se efter fuglene, han lytter til gøgen og priser Gud for skovens nærhed, og da han sætter sine indtryk nydeligt på vers har hans sidespring på pergamentet indbragt ham varig berømmelse.

Priscian-grammatikken i latinsk afskrift med dens tilføjede naturstemning på irske vers er idag et af de middelalderlige klenodier i klosterbiblioteket i Sankt Gallen, og den ukendte munks meget personlige og poetiske tilføjelse, hans frikvarter fra bøjningsmåder og syntax, har sikret ham varig anerkendelse som en af de første naturlyrikere i europæisk digtning, det virker som om skriveren virkelig har hævet øjnene fra bogen og fastholdt sin iagttagelse i en naturstemning, formuleret i en af de mere enkle af de mangfoldige irske versformer.

Tilbøjeligheden til at nedfælde indtryk fra en verden i det grønne udenfor klostret deler skriveren dog med flere af sine landsmænd i faget, og det er en kendt sag, at netop irerne tog sig nogle overraskende personlige friheder og betroede sig temmelig privat til pergamentet. Det var ikke urimeligt, om en skriver gav sig til kende for verdenen i kolofonen, stedet for en efterskrift med oplysninger om værkets og afskriftens data, men irske skrivere lader sig ikke nøje dermed, de har så meget andet på hjerte, deres mangfoldige marginalia spænder fra klager over kulden til kritik af værket, fra forbandelser over pennen til lovprisning af naturen, tilsat helt grotesk personlige notater som at nu ringer klokken til middag. Kun en irsk skriver vil efter et uheld med pennen give en rød klat på pergamentet en forklaring med på vejen. Det her er Melaghlin's blod, forklarer han i marginen, som om det kunne interessere efterverdenen. Holdningen, der inspirerer sådanne marginalia, fortæller om irsk individualisme ud over det vedtagne.

For at tage det trivielle først, klagerne over pennen og det tynde blæk, så fortæller disse naturligvis noget om håndværket,

*Priscian-
grammatikken*

*Forskellige
marginalia*

*Forside-planchen
er initialer med
kalligrafisk udsøgte
båndslang fra
Kells Bogen*

dets redskaber og vilkår. Der klages i samme åndedræt over manglende kridt til at gøre pergamentet hvidere og om manglende pimpsten, ja der står egentlig »skum«, men allerede grækerne betragtede pimpstenen som et produkt af havet, så skumsten dvs. pimpsten til glatning af pergamentet er utvivlsomt, hvad det ejendommelige ord dækker. Den latinske grammatik i det schweiziske biblioteks samling af håndskrifter oplives ikke blot af naturindtryk, skriverne har det til andre tider for ubekvem til at se de lyse sider, »pergamentet er slet og skriften ligeså« lyder en af kommentarerne, der også kan dreje sig om nyt pergament og tyndt blæk, eller om kulden i skriverummet: »En velsignelse over Fergus' sjæl. Amen. Jeg fryser meget«. Her er arbejdet øjensynlig ved at gå i stå, fingrene er blevet stive, men når det til andre tider går strygende, ændrer humøret i marginen sig også derefter. Her gik det godt fremad, står der et sted, og i et andet manuskript (»Armagh Bogen«) siger en optimistisk skriver ordret gengivet: »tre dyp af pennen klarede denne sidste klumme«. Både selvros og ditto udskældning forekommer blandt disse bogens håndværksmænd, når deres irske temperament bestemmer farten og giver de i marginen henkastede udbrud et personligt eftertryk.

Klager over redskaberne

Et konkurrencemoment mellem skrivere indbyrdes synes at dukke op i udbrud som disse: »jeg har skrevet denne historie på to sommerdage«, og »gør så dette bedre eller fuldfør det!« – og flid bestemmer en vending som »Værsågod Tuathal, fra Ferfessa mac Conchobair, og dersom jeg mestrede større flid end denne, skulle jeg præstere den for dig«. Her er det vel arbejdsgiveren, bogens ejermand, henvendelsen gælder, men skriveren i hans ensomhed kan også udmærket henvende sit udbrud af selvgættelse til den nærmeste for hånden værende kammerat: »Hvordan er det her, oh pen« og »Hvordan er dette, pen, mig forekommer det udmærket«.

*Konkurrence-
momentet*

Kan pen og pergament volde ærgrelser, så er der naturligvis også defekte forlæg og huller i en tekst at beklage sig over, hvis det ikke er materialets for ringe omfang, man beklager: Her mangler endnu noget i dette helgenliv, som jeg ikke kunne skaffe mig til afskrift, o.l. »Og druiden sang en sang, men jeg kunne ikke finde den«, hedder det i en note, der illustrerer en sen skrifters besvær, da han samtidig skal være samler og redaktør af et stof. »Jeg kunne ikke lide at lade dette være uden Finit. Amen«, bemærker en skriver, der foruden at administrere

*Defekte
forlæg*

Initial fra Kells
Bogen. Nedstregen
ind mod teksten
(evangelietekst på
latin) slutter i bånd-
slyng

stoffet synes at have tilføjet noget af sit eget for at få en rimelig sammenhæng ud af det. Men så var »skriver« heller ikke altid nogen servil funktion. En interessant og nøjagtig gennemgang af de irske klosterårbøger har vist, hvordan forskellige betegnelser for »skriver« afløser hinanden, og i det 9. årh. omtales mere end en snes skrivere som »skriver og anchorit«, disse mænd har ikke kun udført et job, de har desuden været blandt de fremtrædende i en åndelig reform af asketisk præg. Og senere hen, da man i det tolvte århundredes klostre afså stadig mere af skrivernes flid og energi til bevarelse af verdslig overlevering, kom den tid, hvor flere skrivere viser et overbevisende litterært håndlag i deres sammenkædning af speget sagastof, hentet ind fra forskellige kilder. Omkring disse folk opstår et litterært milieu, og et samkvem må have eksisteret mellem skrivere og litterater bag klostermure og de lærde mænd, gerne tilhørende bestemte familier hvor skrivearbejde holdtes i hævd, som varetog den mere udpræget verdslige lærdom, lovkyndighed, videnskab m. m. Men munkenes tradition for personlig kommentar ophører ikke dermed, der er tværtimod et meget talende udsagn fra 12. årh. bevaret om usandsynligheder og hedenskab i denne overlevering, her ryster en gejstlig mand på hovedet ad den verdslige underholdning, der skjuler sig i sagaernes historiske klædebon.

Det kan være trivielt at få oplyst, at dette er en penneprove, »probatio pennaе Maelmuiri«, som det et sted hedder, eller

*Forskellige
trivia*

det kan lyde meget naivt med en påkaldelse som »Åh, Maria, hjælp blækket«, men der kan også være en vis sympatisk undertrykt rørelse i visse trivia, som munkens farvel til bogen i det øjeblik, hvor værket forlader hans hånd og bord, »farvel lille bog« (egl. »en velsignelse med dig«) kan det hedde i en note ved afskeden. Men der løber også megen aktiv oplevelse med i pennen, når f. eks. en afskriver i »Armagh Bogen« tilføjer et kategorisk »skurk« eller »usling« i marginen ud for en omtale af Judas i den afskrevne tekst efter Matthæus. Og en mere klassisk orienteret skriver fra den senere middelalder giver sin sorg til kende over Hectors død, mens en skriver fra den flere gange nævnte Priscian-grammatik broderer på værkets udsagn. Virgil var en stor digter siger teksten, og skriveren tilføjer »og han er heller ikke nem«. Det er jo en grimace, der kunne passe på alle stræbsomme studerende af klassisk poesi, dengang som nu, nårsomhelst besvær med teksten har syntes større end fornøjelsen.

Marginalia, så private som bemærkninger om at rødkælken synger og at katten er løbet sin vej, kan se ud til kun at fortjene en fodnote i boghistorien, men den irske holdning som overhovedet lader personligheden og individualiteten skinne igennem i disse bemærkninger blomstrer som sagt ikke kun i småbemærkninger og strøtanker. I et tidligt eksempel på fremragende personlig digtning viser der sig ikke at være så langt endda fra trivia om katten til indsigtfuld poesi, nemlig i et berømt digt forfattet af endnu en irer i eksil for Kristi skyld, som man sagde om de folk, der rejste langvejs fra hjemlandet for at missionere på kontinentet, hvor de nød glimrende ry for såvel fromhed som lærdom. I den irske missions bedste dage blev der knyttet irske lærere til de mest fremragende lærdomscentre som hofskolen i Aachen, og på den baggrund skal man se et irsk digt som »Katten og munken«, der er blevet til ved Konstanzer-søen. Katten hedder Pangur, og det er dens indsigtfulde optagethed af musefangst, som giver den iagttagende munk og digter lejlighed til at se en parallel hertil i hans egen svaghed for at få de svære problemer i den teologiske spekulation fat, musefangst og tankens jagt på en indviklet mening ses her i eet spekulativt perspektiv, enkelt formet til poesi. Her er skrivernes svaghed for at fastholde indtryk og indfald modnet til erkendelse med et personligt tonefald.

Hvor havde irerne nu denne frihed til sidespring fra? Ja,

*Private
bemærkninger
bliver til digte*

Baggrunden

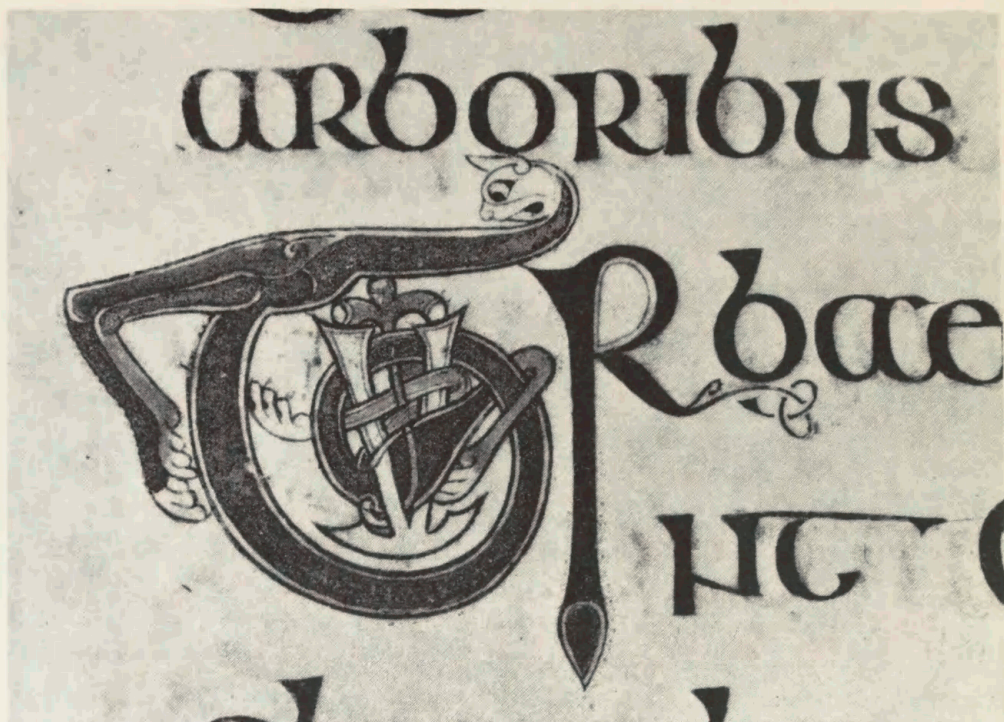

Hund efter hare mellem linjerne. En af Kells Bogens kunstnere forlyster sig med noget, der ligner iagttagelse efter naturen, i stil med den senere tids afskrivere, når de iagttager klosterkattene og dyrene i det grønne uden for murene

uden at svare direkte på det, uden at udlede det alt for håndfast, hverken af temperament eller tradition, må man konstatere, at det irske bogmaleris bedrifter i de store pragtbøger fra vikingetidens begyndelse nok kunne give irske skrivere selvfølelse, og et overdådigt illumineret manuskript som »Kells Bogen« (Codex Cenannensis) er på engang produkt af et bogligt fromhedsideal i den columbanske orden (hvis hovedsæde efter vikingetidens første storme blev klostret i Kells) og et værk, hvor flere skrivere og malere kappes om at få afløb for dekorative tilbøjeligheder, hvor det udsøgte blander sig med det excentriske, hvor en hund løber efter haren mellem linjerne i en bibelafskrift, det ser ud som en tidlig forløber for middelalderens fabliauer og illustrationerne dertil. Den irske jagthund hører lige så meget hjemme i Bibelen som digtet om »Katten og munken« hører hjemme i den brogede samling, hvor det er endt, mellem salmer på latin, græske bøjningsmønstre og astronomiske noter i et manuskript, der nu tilhører klostret Sankt Paul i Kärnten, ved Unterdrauberg i det sydlige Østrig. Personligheden dukker op i disse irske sammenhænge, som munken der dukker op med store øjne bag toppen af rammeværket omkring en illumineret side i Kells Bogen, hvor en engel med en løftet bog eller skrivetavle er centralt anbragt.

De irske skrivere fortjener at mindes for individualiteten i deres marginalia. På baggrund af den fremherskende anonymitet

Individualiteten

i middelalderens kunst er de lige så underholdende undtagelser fra reglen som de bygmestre, der lader deres eget karikerede eller velfriserede fysiognomi, under bygmesterhuen, springe frem af gotikkens kirkemure, forneden på en hvælvingsribbe eller ud af løvværket på et kapitæl. Deres besvær med sult og søvnighed, samt kvaler med pen og pergament, syner større i dette perspektiv og er nok en note værd i boghistorien.

Den rene kalligrafi viger for et bånddyr i roterende spring om sig selv.
Fra Kells Bogen

Om det irske (eller 'insulære') bogmaleri kan man læse i bindet »Early Medieval Painting« i Skira serien »The Great Centuries of Painting« og i professor Françoise Henrys bøger om irsk kunst fra den første kristne tid og til efter år 1000. Irske skrivere og skriptorier behandler især Kathleen Hughes i sin bog »The Church in Early Irish Society« (1966) og i en artikel (bidrag til værket »Studies in the Early British Church« ed. Chadwick. 1958) kaldet »The Distribution of Irish scriptoria from 730-1111«. Om den personlige poesi der udfolder sig

side om side med skrivernes personlige notater om mangt og meget, se bl. a. Robin Flower: »The Irish Tradition«, 1947, kapitlet »Exiles and hermits«, samt på dansk en passus i Vilh. Grønbechs bidrag til Kai Friis Møllers antologi »Irland«, 1918. Tekster til digtene, oversættelser og kommentar i »Early Irish Lyrics« ed. Gerard Murphy, 1956.

Marginalia om nyt pergament og for tyndt blæk kan man finde i »Thesaurus Palæographicus« ed. Stokes & Strachan, 1901-03 (citeret efter Priscian-håndskriftet i Sankt Gallen). Rask til

Bånddyr er ikke ene om at invadere initialerne i Kells Bogen, her lægger en grotesk indviklet figur krop til et rundet T. I et udløb af båndslang mødes slangemenneskets fingre omkring halsen på en spraglet fugl. (Detaljerne fra Kells Bogen er gengivet med tilladelse fra Trinity College, Dublin)

arbejdet virker en skriver i Armagh Bogen, »Liber Ardmachanus« ed. Gwynn. Kulde og kold regn giver modfaldne notater i Prisciangrammatikken og i »Lebar Brecc«, et berømt ms af sen dato. En søvnig skriver melder sig i Ulster Annalerne, »Annals of Ulster« ed. Hennessy & MacCarthy, 1887-1901. En sulten skriver klager sig i marginen til »Book of Fenagh«. Både kat og

rødkælk iagttages i »Lebar Brecc« og et af British Museums manuskripter Rawl. B. 487 bringer den forbavsende oplysning »blod fra Melaghlin's finger«. Mishag med hendensk overlevering registrerer endelig en af skriverne af den berømte saga »Kvægtorvet fra Cuailnge« (tekst i »Book of Leinster« ed. Best & Bergin, 1954 ff.), der i en latinsk kolofon beklager disse »figmenta poetica«.